

CSÁKY MÓRIC

Modernség – Bécs és Közép-Európa 1900 körül

Kutatási Program (Grazi Egyetem)¹

Az ausztriai speciális kutatási területek (Spezialforschungsbereiche – SFB) a Fonds zur Förderung der wissenschaftlichen Forschungen (FWF) alap által indított, tíz éves időtartamú interdiszciplináris kutatási programok. Ezek lényege, hogy a speciális támogatás lehetővé teszi komplex kutatási tervek kivitelezését, illetve egyetemi „Center of Excellence”-ek létrehozását. A SFB beindításának előfeltétele nemzetközi szakértők pozitív szakvéleménye, akik az Alap kuratóriumán keresztül a jóváhagyás után is folyamatosan értékelik az SFB keretén belül folyó tudományos tevékenységet. Ausztriában jelenleg 12 hasonló kutatási egység működik.

A „Modernség” SFB egyike a grazi Karl Franzens Egyetemen működő három programnak, és az első az immár három humán tudományos SFB közül Ausztriában. Finanszírozását az Alap, Stájerország tartomány és Graz városa vállalta magára. Hét tudományághoz kötődő projekteket fog át, munkatársainak száma körülbelül 40. 1994 őszén történt beindítása óta figyelemre méltó tudományos teljesítményt mutatott fel, mely többek között a *Tanulmányok a modernről* (Studien zur Moderne) című sorozatban (eddig 14 kötet, 2 a Böhlau-Verlag, 12 pedig a Passagen-Verlag kiadásában jelent meg Bécsben 1996-tól kezdődően), kritikai kiadásokban (például Hermann Bahr naplójának eddig 4 kötetes kritikai kiadása), valamint számos tanulmányban, értekezésben és dolgozatban látott napvilágot. Mindezek a művek a projektek munkatársai által végzett kutatói munka minőségéről és intenzitásáról tanúskodnak.

*

A „Modernség” SFB az 1900 körüli bécsi és közép-európai modernitás kutatására irányul, és világos tudományos koncepciót követ. Bár az ún. bécsi modernség iránt továbbra is töretlen a nemzetközi érdeklődés, jogos az a kérdés, hogy mi az értelme egy ilyen nagy kutatói vállalkozásnak. Vajon nem csak „antikvár” jelentősége (Friedrich Nietzsche) van-e az 1900 körüli modernséggel való foglalkozásnak? A 20. század gazdasági, társadalmi és politikai problémák uralta utolsó éveiben megéri-e olyan problémákkal foglalkozni, amelyek száz évvel ezelőtt voltak aktuálisak, napjainkban viszont inkább csekély jelentőségűnek számítanak? Nem kellene-e ésszerűbben felhasználni a rendelkezésre álló összeget, például – amint azt nemrégiben egy osztrák kolléga nyilatkozta az ORF-nek adott interjújában – a koncentrációs táborok kutatására? Ilyen és hasonló kritikák érik azt a tudományosan megalapozott munkahipotézist, amelyre az SFB annak beindítása óta épül. Ezen munkahipotézis egy olyan, differenciált modernség-fogalomra épül, amely világossá teszi, hogy alapjában véve rendkívül aktuális kérdésfeltevésekről van szó. A következőkben e ki-jelentésemet fogom magyarázni.

Bár a SFB konkrét kutatásaival az 1900 körüli időszak modernségére koncentrálna (a modernséget korszakként értelmezve), ezen túlmenően modernség alatt nem csupán egy olyan történelmi periódust ért, amelyet más korszakok, például a posztmodern váltott fel.

¹ Homepage: <http://gewi.kfunigraz.ac.at/moderne/index.html>

Sokkal inkább olyan átfogó, folyamatjellegű kulturális jelenségként tematizálja a modernséget (korszakokat átfogó folyamatként értelmezve), amely összefüggésben áll a 17–18. században kezdődött gazdasági és társadalmi átalakulásokkal (modernizáció: iparosodás, technicizálódás, racionalizálódás, szociális szegmentálódás), és amely a 19. század közepe óta általános jelentőségre tett szert az egész – a mindennapokat is magában foglaló – életvilág vonatkozásában. Az átfogó értelemben vett modernség jellemző jegye az individuális és a kollektív életvilág mélyreható társadalmi-gazdasági, társadalmi-politikai és társadalmi-kulturális változásainak felismerése és reflektálása.

Bár az 1900 körüli évtizedek életérzését különösen jellemzi az, hogy érzékeli az életvilág – a modernizációnak köszönhető – differenciálódását és pluralizálódását, ez a jelenség nem korlátozódik csupán erre az egy rövid időszakra. Sokkal inkább olyan tapasztalatról van szó, amely – mint ahogyan Jean-François Lyotard megállapította *Das postmoderne Wissen* (1979/1986) című művében – mindenekelőtt a 20. század második felében az individuális és a kollektív tudat „performatív” kritériuma lett. A mobilitás és a migráció egyre gyorsuló ütemű növekedése, a sokféle, egymással hálózatot alkotó új kommunikációs forma az életvilágok, az új azonosulási módok megsokszorozódását (pluralizálódását) hozta magával, amelyek abban különböznek a korábbi, tradicionális azonosulási módoktól, hogy már nem egyértelmű értéképzetek szerepelnek identifikátorként, hanem számos lehetséges identifikátor áll rendelkezésre. A 20. század vége individuumának újabb és újabb azonosulási formákra van szüksége, és ezért – mint azt többek között Richard Sennet is megállapította (*Der flexible Mensch*, 1998) – referenciáit tekintve rugalmassá vált. A „delegitimáció”, a régi mintáktól való folyamatos „dezidentifikáció” (Marcel Gauchet) révén természetesen végbemegy egy olyan elbizonytalanodás is, amely a jelenkor jellemző tapasztalatává lett. Ez az új, a biztos tájékozódási rendszerek vélt elvesztésén alapuló életérzés azonban már az 1900 körüli európai modernségben jelen volt. Ezt fejezi ki Friedrich Nietzsche a dekadenciát illető kritikája: „Mi jellemez minden irodalmi decadence-t? Az, hogy az élet már nem hatja át az egészt. A szó függetlenedik és kiugrik a mondatból, a mondat túlárad és elsötétíti az oldal értelmét, az oldal önálló életre kel az egész rovására – az egész nem egész immár” (Friedrich Nietzsche: *A Wagner-ügy*, 1888).² Mindenekelőtt a bécsi, illetve a közép-európai modernség képviselői voltak azok, akik különös intenzitással érezték át ezt a szituációt: „A dolgok szilárdságával megszűnt az énnnek a szilárdsága is; a tények elvesztésével elvesztek az értékek is. Nem maradt más, mint hangulat” – írta 1910-ben a fiatal Lukács György. Az ilyen tapasztalatok nemcsak az elbizonytalanodáshoz járultak hozzá, hanem lendületet adtak egyfajta apokaliptikus pesszimizmus kibontakozásának is, egy olyan pesszimizmusnak, amely – Jean-François Lyotard megállapítása szerint – elsősorban a századforduló bécsi generációját táplálta: az olyan művészeket, mint Musil, Kraus, Hofmannsthal, Loos, Schönberg, Broch, de az olyan filozófusokat is, mint Mach és Wittgenstein. Kétségkívül ők voltak azok, akik a delegitimáció tudatát, illetve elméleti és művészi felelősségét annyira kiterjesztették, amennyire ez csak lehetséges volt. „Ma már elmondhatjuk, hogy befejeződött ez a gyászos munka, s nem kell újból kezdeni” (J.-F. Lyotard: *Das postmoderne Wissen*).

Bár a „Modernség” SFB az 1900 körüli évtizedek konkrét jelenségeivel foglalkozik, nem hagyja figyelmen kívül ezeket az átfogó összefüggéseket. Célja nem elsősorban az, hogy az 1900 körüli modern és a „posztmodern”, illetve saját jelenünk közötti – szemmel láthatóan meglévő – különbségeket kutasson elő, hanem hogy figyelemmel legyen a hosszú távú folyamatokra (*longues durées*). A modernséget tehát ebben az átfogóbb jelentésben kell értelmezni, a „poszt-modern” pedig nem egyszerűen a modernről való búcsúként, hanem Marc Augé javaslatát (Orte und Nicht-Orte, 1994) követve modernség-felettiként (*surmo-*

² Magyarra fordította: Romhányi Török Balázs. Kalligramm, 1998. 11–12. szám, 36–60. (A fordító jegyzete.)

demité) interpretálandó. Ennek az lenne a következménye, hogy a modernség saját jelenünk értelmezője lehet. Az 1900 körüli évtizedek bécsi és közép-európai jelenségeivel való foglalkozás során tehát olyan ismeretekre tehetünk szert, amelyek közvetetten segítenek megérteni saját korunk jelenségeit is.

*

A „Modernség” SFB egyik központi kutatási problémája az a kérdés, hogy milyen különleges feltételek határozták meg az életvilágokat, illetve azok gazdasági, társadalmi-politikai, intellektuális és kulturális tartalmait Bécsben és Közép-Európa városi centrumaiban 1900 körül (kb. 1870 és 1930 között). A gazdasági átalakulás (modernizáció) a 19. század folyamán nemcsak egységesüléshez, hanem ugyanakkor differenciálódáshoz is vezetett, s mindezek következményeként egyre erősödő társadalmi szegmentálódás („vertikális differenciálódás”) és individuális fragmentáció (elbizonytalanodás, identitásválságok) ment végbe. Ezen folyamatok tudatos vagy tudattalan reflexiója, érzékelése és megnevezése (nem utolsósorban a filozófia, az irodalom, a művészetek, a zene területén, de a mindennapokban is) a 19. század közepétől kezdve az összeurópai modernség jellemző jegye lett. Ily módon a „modernitás” állapotát összességében „átmenetinek, illékonynak, véletlenszerűnek” (Charles Baudelaire) élték meg.

Ha konkrétan a bécsi és közép-európai, 1900 körüli modernséggel foglalkozunk, felvetődik az a kérdés, hogy vajon az általános, összeurópai tapasztalati értékeken kívül vannak-e további, specifikus kritériumok, amelyek jellemzők lehetnek a modernségre ebben a régióban. A modernség összeurópai helyzetéhez hasonlóan vagy éppen azzal ellentétben itt valóban megnevezhetők olyan jelenségek, amelyek specifikus regionális feltételekre vezethetők vissza. A közép-európai modernség egyik jellegzetessége éppen az, hogy a baudelaire-i „fugitív”, a fragmentáltság és differenciáltság tudatát erősítette az a városi központokban megtapasztható sokféleség is, amely a régió hagyományos etnikai-kulturális és nyelvi heterogenitásának („horizontális differenciáltságának”), vagyis a kulturális pluralitás állapotának, a „kulturális hibriditásnak” volt köszönhető. Itt nemcsak különleges érzékenységgel regisztrálták a különbségeket, az eltéréseket és az idegenszerűségeket, hanem ezek fel is erősítették az általános, egyéni és kollektív modern válságtüneteket. Az 1900 körüli bécsi és közép-európai modernség következőképpen nem redukálható csupán ezen évtizedek kulturális kreativitására, újító szellemű kulturális és művészi alkotó tevékenysége: magában foglalja individuális és kollektív válságok és konfliktusok (identitásválságok, sovinizmusok, xenofóbiák, antiszemitizmusok) meglétét is. A modernség kutatásának tehát ezekre a szempontokra kell koncentrálnia, olyan aspektusokra, amelyek éppen a globalizáció korában tesznek szert egyre növekvő jelentőségre.

*

Mindezeket figyelembe véve a „Modernség” SFB kutatási céljai többek között a következők:

1. *Konkrét kutatási témák kidolgozása* a közép-európai, illetve a bécsi modernség területéről. Ez az egyes tudományágakban definiált és konkrét projektekben (empirikus úton) vizsgált kutatási kérdéseket érinti. A program interdiszciplináris megközelítési módjának megfelelően azonban a modernségről folytatott diskurzusban kitüntetett szerepet kap a nézőpontok ebből adódó sokfélesége. Ezen interdiszciplináris kooperáció révén a SFB-on belül az utóbbi években kialakult egy olyan kritikus intellektuális potenciál, egy „Centre of Excellence”, amely a problémaorientált kutatáson kívül az egyetemi oktatás tartalmait is képes volt befolyásolni.

2. *A közép-európai, illetve bécsi modernség specifikus kritériumainak tudományágakat átfogó kidolgozása.* Az ilyen specifikus kritériumok mindig részét képezik a konkrét projektben folyó munkának, ezeket közös viták során mélyítik el, illetve kérdőjelezzik meg. A bécsi és közép-

európai modernitás jellemző jegyei nem olyanok, amelyek máshol nem lehetnének jelen, itt azonban különösen jól érzékelhetők. Ezek adták meg a modernség jellemző kontúrjait. Többek között a következők említhetők itt: a régió már tárgyalt etnikai-kulturális heterogenitása, a specifikus gondolkodói tradíciók (Bernard Bolzanótól az analitikus filozófiáig), a történetiség elfogadása és fontos szerepe (historicitás), a modernség instrumentalizációja a reprezentatív kultúra területén (nemzeti ideológia), az életvilág esztétizálása, valamint a nem-egyidejű egyidejűségének jelensége, vagyis a hagyományos és az „új” struktúrák állandó ellentéte, illetve ambivalenciája.

3. A „Modernség” SFB kutatási eredményeinek az összekapcsolása az általános modernség-diskurzussal, illetve a saját jelenünkről folytatott diskurzussal. Hadd világítsuk meg ezt egy példával: A „horizontális differenciáltságnak”, vagyis a régió – a városi együttélést meghatározó – etnikai-kulturális heterogenitásának tematizálása valószínűleg bizonyos jelentőséggel bír az általános modernség-diskurzusban. Joggal tehetjük fel a kérdést, hogy vajon ez a szempont nem játszott-e szerepet a közép-európai régió kívüli városi központokban is, csak eddig esetleg nem vizsgálták. Ezen aspektus kétségkívül fontos a jelenkori társadalmi-politikai, társadalmi-gazdasági és társadalmi-kulturális folyamatok (globalizáció, egymással sok szálon összekapcsolódó kultúrák) magyarázatában is. A közép-európai modernséggel való foglalkozás semmi esetre sem csupán „helyi” és időben korlátozott érdek, hiszen ily módon a kutatási eredmények a régió határain túlmutató jelentőségre tesznek szert. Közép-Európát tehát egy olyan „laboratóriumnak” lehetne tekinteni, amelyben már 1900 körül olyan folyamatok játszódtak le, amelyek a következő évtizedekben, a posztmodernben, illetve a globalizáció korában világszerte végbementek, és ezért általános jelentőségűek. Ily módon a program kutatási eredményei nem utolsósorban ahhoz is hozzájárulnak, hogy saját jelenünkről kapjunk mélyebb ismereteket és elemzéseket.

*

A munka négy, egymással sokrétű kapcsolatban álló kutatási szinten zajlik:

1. *17 projekt*, amely a filozófia, a legújabbkori történelem, az osztrák történelem, a germanisztika, a művészettörténet, a zenetudomány és a szociológia egyes részterületeivel foglalkozik, és a bécsi, illetve közép-európai modernség konkrét, eddig még fel nem tárt problémáit kutatja:

1. *Filozófia* (Vezető: Rudolf Haller prof.)

– „Válságok és átalakulások”. A filozófia a metafizika és az antimetafizika közötti harcban

2. *Legújabbkori történelem* (Vezető: Helmut Konrad prof.)

– A bécsi modernség kibontakozása. Kultúra – politika – technika a városi környezetben. 1889–90-től a 30-as évekig

– Kulturális változások a modernségben. Graz és Lipcse 1880–90 és 1930 közötti kulturális modernizációs folyamatainak összehasonlító vizsgálata

– Urbánus identitás és szupraregionális reprezentáció Graz és Ljubljana példáján

– A zene mint az urbanitás ideálja az 1900 körüli Graz példáján

– Kollektív azonosságok kialakítása az 1900 körüli Bécsben – „Bécs, a zene városa”

– A technika és a modernség

– Vallás és szekularizáció a modernség politikai kultúrájában

– A nemzeti tudat a mindennapokban. Nem és nemzeti identitás 1900 körül

– Tudomány és politika a századfordulón Bécsben

3. *Osztrák történelem* (Vezető: Csáky Móric prof.)

– Hermann Bahr naplójának kritikai kiadása (5 kötet és egy kommentárkötet; 4 kötet már megjelent)

– Az etnikai-kulturális pluralitás reflexiója Közép-Európában

- A kulturális szöveg többnyelvűsége a közép-európai modernségben
- Integráció és marginalitás között: Kísérlet a közép-európai intellektuális teljesítmények tipológiájára
- Modernizáció – regionális pluralitás. Centrum és periféria: Graz, Zágráb
- 4. *Germanisztika* (Vezető: Dietmar Goltschningg prof.)
  - A zsidóság és a modernség
  - Az osztrák modern az esztétikai fejlődési tendenciák és stílusirányzatok tükrében
  - Identitás és esztétika: a megváltozott érzékelés irodalomesztétikai átalakulása az osztrák modernségben
  - Kultúraközvetítés az osztrák modernségben
  - Osztrák írók az irodalmi modernségben
- 5. *Zenetudomány* (vezető: Rudolf Flotzinger prof.)
  - A modernségről folyó vita és ennek hatása a zenére
  - A zenei groteszk
  - A népzene és a modernség
  - A (poszt)modern mint a parametrizálás kritikája
- 6. *Művészettörténet* (Vezető: Götz Pochat prof.)
  - Hagyomány és újítás: okkultizmus a bécsi modernségben
  - Az allegória a bécsi modernségben
  - Okkultizmus a bécsi modernségben
  - Az európai szecessziós mozgalmak és művészi kölcsönhatásaik a modernben
- 7. *Szociológia* (Vezető: Karl Acham prof.)
  - A századforduló Ausztriájának etnikai, vallási és nyelvészeti relativizmusához
  - Egy „modern” közgazdász: Friedrich Wieser
  - A tartalom-forma-probléma a művészettudományokban 1900 körül: A bécsi iskola és a Warburg-iskola
  - Etnológiai kutatások Ausztriában és eredetük a Monarchia soknemzetiségű államában

II. 4 interdiszciplináris munkacsoport (Izmusok és világnézetek; A modernség esztétikája; Kultúra és társadalom; Kultúrtudományok), amelyek a legkülönbözőbb tudományágakban tevékenykedő munkatársakból állnak és több diszciplínát átfogó, közös, centrális kérdésekkel foglalkoznak.

III. Havonta egyszer megrendezésre kerül egy közös „*jour fixe*” (szeminárium). Ennek során nemzetközi szakértők részvételével megvitatásra és a nemzetközi kutatás eredményeivel való összehasonlításra kerülnek a SFB vezérlő szempontjai (például modernség-modernizáció; nyelv és identitás; kultúra-kultúraelmélet-kultúrszociológia; Közép-Európa; modernség-vallás; modernség-tudomány).

IV. A SFB évente két alkalommal többnapos *workshop*ot rendez Grazon kívül, amelynek során megvitatják a közös célkitűzéseket és a konkrét eredményeket. Minden workshop egy bizonyos általános témát jár körül.

V. Évente kétszer (októberben) nemzetközi konferenciát rendezünk az egyik fontos kutatási területről.

Eddig megjelent publikációk:

Studien zur Moderne. Hg. Von Moritz Csáky, Rudolf Flotzinger, Dietmar Goltschnigg, Rudolf Haller, Helmut Konrad, Götz Pochat. Böhlau-Verlag, Wien-Köln-Weimar 1996–98 (Bd. 1–2). Passagen-Verlag, Wien 1998 ff. (Bd. 3 és a többi)
Bd. 1: Rudolf Haller (Hg.): Nach kakanien, Annäherungen an die Moderne, 1996.

- Bd. 2: Sonja Rinofner-Kreidl (Hg.): Zwischen Orientierung und Krise. Zum Umgang mit Wissen in der Moderne. 1998.
- Bd. 3: Rudolf Flotzinger (Hg.): Fremdheit in der Moderne. 1998.
- Bd. 4: Heidemarie Uhl (Hg.): Kultur – Urbanität – Moderne. Differenzierungen der kulturellen Moderne in Zentraleuropa um 1900. 1998.
- Bd. 5: Hildegard Kernmayer (Hg.): Zerfall und Rekonstruktion. Identitäten und ihre Repräsentation in der Österreichischen Moderne. 1998.
- Bd. 6: Alice Bolterauer – Dietmar Goltschnigg (Hg.): Moderne Identitäten. 1999.
- Bd. 7: Barbara Aulinger: Die Gesellschaft als Kunstwerk. Fiktion und Moderne bei Georg Simmel. 1999.
- Bd. 8: Brigitte Spreitzer: Texturen. Die Österreichische Moderne der Frauen. 1999.
- Bd. 9: Astrid Kury: Heiligenscheine eines elektrischen Jahrhunderts sehen anders aus. 2000.
- Bd. 10: Helmut Konrad (Hg.): Krieg, medizin und Politik. Der Erste Weltkrieg und die österreichische Moderne. 2000.
- Bd. 11: Barbara Boisits – Sonja Rinofner-Kreidl (Hg.): Einheit und Vielheit. Organologische Modelle in der Moderne. 2000.
- Bd. 12: Sabine A. Haring – Katharina Scherke (Hg.): Analyse und Kritik der Modernisierung in den Wissenschaften um 1900 und um 2000. 2000.
- Bd. 13: Barbara Boisits – Peter Stachel (Hg.): Das Ende der Eindeutigkeit. Zur Frage des Pluralismus in Moderne und Postmoderne. 2000.
- Antje Senarclens de Grancy – Heidemarie Uhl (Hg.): Moderne als Konstruktion. Debatten, Diskurse, Positionen um 1900. 2001.
- Hermann Bahr: Tagebücher – Skizzenbücher – Notizhefte. 5 Textbände, 1 Kommentarband, Wien–Köln–Weimar, 1994. ff.
- Bd. 1: 1885–1890. Hg. Von Moritz Csáky, bearbeitet von Lottelis Moser und Helene Zand. 1994.
- Bd. 2: 1890–1900. Hg. Von Moritz Csáky, bearbeitet von Helene Zand, Lukas Mayerhofer und Lottelis Moser. 1996.
- Bd. 3: 1901–1903. Hg. Von Moritz Csáky, bearbeitet von Helene Zand und Lukas Mayerhofer. 1997.
- Bd. 4: 1904–1905. Hg. Von Moritz Csáky, bearbeitet von Lukas Mayerhofer und Helene Zand. 2000.
- Newsletter Moderne. Zeitschrift des Spezialforschungsbereichs Moderne – Wien und Zentraleuropa um 1900. Redaktion: Petra Ernst, Helga Mitterbauer, Werner Suppanz. Graz 1998 ff.
- Karl Acham (Hg.), Geschichte der österreichischen Humanwissenschaften:
- Bd. 1: Historischer Kontext, wissenssoziologische Befunde und methodologische Voraussetzungen. Wien, 1999.
- Bd. 2: Lebensraum und Organismus des Menschen. Wien, 2000.
- Moritz Csáky: Ideologie der Operette und Wiener Moderne. Ein kulturhistorischer Essay, Wien–Köln–Weimar, 1998.² = Az operett ideológiája és a bécsi modernség, Budapest, 1999.
- Moritz Csáky – Richard Reichensperger (Hg.): Literatur als Text der Kultur. Wien, 1999.
- Moritz Csáky – Peter Stachel (Hg.): Speicher des Gedächtnisses. Bibliotheken, Museen. Archive Teil 1 und 2. Wien, 2000–2001.
- Dietmar Goltschnigg: Die Fackel ins wunde Herz. Kraus über Heine. Eine „Erledigung“? Wien, 2000.
- Hildegard Kernmayer: Judentum im Wiener Feuilleton. Exemplarische Untersuchungen zum literarästhetischen und politischen Diskurs der Moderne. Tübingen, 1998.

- Reinhard Kannonier – Helmut Konrad (Hg.): Urbane Leitkulturen 1890–1914. Leipzig – Ljubljana – Linz – Bologna. Wien, 1995. .
- Lukas Mayerhofer – Kurt Ifkovits: Hermann Bahr – Mittler der europäischen Moderne. Publikation zur Ausstellung in der „Galerie im Stifter-Haus“. Linz, 1998.
- Maria Reicher: Zur Metaphysik der Kunst. Eine logisch-ontologische Untersuchung der Wertbegriffs. Graz, 1998.
- Ingrid Spörk – Stefan Riesenfellner (Hg.): Minna Kautsky. Beiträge zu ihrem literarischen Werk. Wien, 1996.
- Ingrid Spörk – Günther Höfler (Hg.): Der Dorfgeher. Ghattogeschichten aus Alt-Österreich. Leipzig, 1997.
- Ulrich Tragatschnigg: Interpretationsparadigmen konzeptueller Kunst. Berlin, 1998.

*

Az elmúlt hat év során a „Modernség” SFB olyan intézménnyé fejlődött, amely új minőségi arculatot adott az Ausztriában folyó társadalomtudományi kutatásnak. A hallgatók külön egyetemi kurzusokon tájékozódhatnak a legújabb kutatási eredményekről. Ezenkívül nemzetközi tudományos kooperációkat kezdeményeztünk (partnereink többek között Párizs, Angers, Ljubljana, Pozsony, Pécs). A program belső dinamikáját jelzik továbbá a Grazban, Bécsben és más városokban megrendezett nemzetközi konferenciák, tanár-továbbképző szemináriumok, valamint a projektek munkatársainak élénk nemzetközi előadói tevékenysége.

Fordította: Görbe Tamás